

זמן הביעור של פירות שביעית בימינו

הרב יצחק דביר

הקדמה

התורה מורה על תנאים מסוימים לאכילת פירות שביעית, וכך נאמר (ויקרא כה ו-ז):

והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך. ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול.

הגמרא¹ מבינה שהתורה מתנה את אכילת הפירות בכך שגם החיה שבשדה יכולה לאכול מהם – 'כל זמן שחיה אוכלת מן השדה האכל לבהמה שבבית כלה לחיה אשר בשדה כלה לבהמתך מן הבית'. בדורות הקודמים היה המדד למצווה זו פשוט יותר, מאחר שהחקלאות הייתה נגישה לבני העיר, ורבים היו אוכלים ישירות מן השדה, כך שהיו רואים ויודעים אימתי כלו הפירות מן השדה. אבל בימינו החקלאות רחוקה מן הציבור, וגם בשמיטה רוב הפירות משונעים לאזורים שונים, ואין כל אחד יודע מה הזמן שכלו הפירות מן השדה. בנוסף, צורת החקלאות השתנתה וכיום יש דרכים רבות לגדל פירות וירקות גם שלא בעונת גדילתם. צורת גידול זו יוצרת שאלות שונות שיש להתמודד אתן על מנת לאכול את פירות השביעית כראוי ולקיים את מצוות הביעור.

א. גידולי חממות

במהלך השנים השיטות החקלאיות להארכת עונת הגידול של הפירות והירקות הולכות ומשתכללות, כך שבימינו כמעט כל סוגי הירקות גדלים במהלך כל השנה ואינם כלים לעולם מן השדה. יש לברר האם בגידולים כאלו יש מצוות ביעור. במשנה בשביעית² מבואר שכל דבר שהוא 'מתקיים בארץ' אינו חייב בביעור משום שלא כלה לחיה מן השדה. יש שכתבו³ שדין זה אינו שייך אלא כאשר יש עדיין פירות שביעית בשדה, אבל

1. פסחים נב ע"ב.

2. שביעית פ"ז מ"ב.

3. רש"ס, שביעית פ"ה מ"ב; חזו"א שביעית סי' טו ס"ק ג; וכן נכתב בספר השמיטה עמ' מה. וכן משמע מהרב קוק זצ"ל בשבת הארץ קונ"א סי' כו, שחייב ביעור באתרוגים, ולכאורה דבריו סותרים את מה שיובא לקמן. יש ראייה לשיטה זו מן המשנה, פ"ה מ"ב, שמבאר שבעלי לוף יש חובת ביעור על אף שנגלקטים אחר שנתיים ושלוש, ואם כן, אינם כלים מן השדה, ואף על פי כן חייבים בביעור. עוד ראייה יש להביא מן הגמרא, ר"ה טו ע"א. שם מבואר שלא תרוג יש דין ביעור, על אף שהוא 'דר באילנו משנה לשנה'. אך בית רידב"ז, סי' ח אות יג, דוחה ראייה זו כיוון שיבשמיטה יד הכל ממשמשים' באתרוג ולוקטים את כל האתרוגים, ולכן הם כלים מן העצים. ראייה נוספת הביאו הרב

כאשר נגמרו פירות השביעית שבשדה, אף אם נשאר פירות ממין זה שאינם קדושים בקדושת שביעית, הרי הם חייבים בביעור. לשיטתם, יש לבער את כל הירקות בסוף השנה השביעית, משום שהירקות הנלקטים לאחר מכן כבר אינם קדושים בקדושת שביעית.⁴ אבל רבים⁵ הבינו שגם כאשר כלו פירות השביעית מן השדה, אפשר להמשיך ולאכול מהם אם עדיין יש בשדה פירות ממין זה, גם אם הפירות שבשדה אינם קדושים בקדושת שביעית. לפי שיטה זו, נראה שלמעשה יש מינים רבים שאין בהם דין ביעור בימינו, ובכללם התבלינים ורובם של הירקות.

אמנם סוגיה זו אינה פשוטה כל כך, משום שבתוספתא⁶ הובא: 'אין אוכלים על הירק של בית השלחין לפי שאינו כלה'. כלומר, כאשר מחשבים את הזמן שהירק כלה מן השדות, יש לחשבו על פי הגידולים שבשדות הפתוחים, אך לא על פי 'בית השלחין', שמשקים אותו באופן ידני וכלה זמן רב אחר הירקות הגדלים בטבע. אם כן, מבואר שאין לקבוע את זמן הביעור על פי ירקות הגדלים על ידי השקיה, ועל אחת כמה וכמה שזמן הביעור לא ייקבע על פי ירקות הגדלים בסביבה מלאכותית, כגידולי חממה וכדומה, אלא משעה שתמו הגידולים שבשדות – כל המין חייב בביעור. הרב קוק בספרו 'שבת הארץ'⁷ מבאר שהדין הנ"ל שייך דווקא בגידולים הגדלים גם בשדות וגם בגידול מלאכותי, אבל ירקות שגדלים ברובם המוחלט בחממות בלבד, זמן הביעור שלהם ייקבע על פי הזמן שהם כלים בחממות.

קוק והחזו"א ממה שהובא שפירות רעים הגדלים בסתיו, אין אוכלים עליהם משום שנחשבים לפירות שנה הבאה, ואם כן, מוכח שאין אוכלים על פירות שנה הבאה.

4. וחזו"א, שם, כתב שירקות שהגיעו לעונת המעשרות בשביעית נשארים קדושים, ויש לבערם רק אחר שיכלו מן השדה.

5. כך דעת הגרשז"א במנחת שלמה, ח"א סי' נא, וכן כתב בפשטות הרב זצ"ל בשבה"א, פ"ד הט"ז, וכן משמע בבית רידב"ז שם, וכן הבין הגר"מ אליהו את המשנה – שדבר המתקיים בארץ, אין בו ביעור (מאמרים) בסוף מאמר מרדכי סי' כ, וכתב לחלק שרק אתרוג תימני נשאר משנה לשנה, כי במשנה שם מבואר שעיקר הלוקף אין לו ביעור, והנה הרי אזלינן בתר לקיטה, וכשיוצא לשמינית, אין בו קדושה, ואם כן, מוכח שגם כאשר יש גידולי שמינית בשדה, אין ביעור. החזו"א, שביעית סי' טו ס"ק ג, כדי לדחות את הראיה הנ"ל הכריח לומר שכשעונת המעשרות נשלמה בשביעית – הגידולים קדושים גם אם לקטום בשמינית, ולכן הלוקף ממשיך להיות קדוש. חילוק פשוט יותר אפשר לעשות בין מצב שגידולי השביעית עצמם נשארים בשדה לבין מצב שמחליפים אותם גידולים אחרים). למעשה כך נהגו לכתוב בכל לוחות השביעית – שלירקות אלו אין דין ביעור.

6. תוספתא שביעית פ"ז ה"ב.

7. שבת הארץ פ"ז הי"א.

ישנה סיבה נוספת, בגללה עדיין לא פשוט שלירקות הגדלים בחממות במהלך השנה כולה אין דין ביעור – הרי הירקות שבחממה אינם נגישים לחיות השדה, וממילא כל הירקות בשדות. במשנה נחלקו⁸ בדין זה: 'אוכלין על המופקר אבל לא על השמור, רבי יוסי מתיר אף על השמור'. למעשה, יש שפסקו כדעת רבי יוסי,⁹ ולדעתם גם כאשר נשארו פירות וירקות במקומות שמורים, לא חל עליהם דין ביעור. אך הרמב"ם פסק כתנא קמא שאין אוכלים על השמור מפני שכבר כלה לחיה שבשדה.¹⁰

לפי דין זה, כתב השו"ת 'אהלי יהודה'¹¹ שמין שכל פירותיו גדלים בשדות שמורים, הרי הם חייבים בביעור מיד, משום שכלה לחיה מן השדה. אם כן, מיני ירקות הגדלים בחממות חייבים בביעור. כאשר כל הירקות גדלים בחממות, אין נפקא מינה לדין זה, שהרי הירקות מתחייבים בביעור בעודם מופקרים בשדה, וממילא נחשבים כבר כמבוערים¹² אך כאשר גידולים אלו גדלים גם בשדות פתוחים, שבהם הירקות נגמרים מוקדם יותר מגידולי החממה – יש להקפיד ולבער את הירקות בזמן שכלו הירקות בשדות הפתוחים.

הגרש"ז אויערבך ב'מעדני ארץ'¹³ דן במקרה שכל השדות שמורים, ומחדש שמה שכתבה המשנה שאין מחשבים את זמן הביעור לפי הפירות השמורים לא נאמר אלא לענין חצרות שמורות אך לא לענין שדות שמורים, וזו לשונו:

שאינן אוכלין על מה שנשאר עדיין בבתים ובחצרות השמורות, ששם דרכן של הפירות להתקיים יותר, מה שאין כן אם יש עדיין בשדה אלא שהבעלים עוברים ושומרים את שדותיהם.. אפילו הכי כל זמן שמצוי מין זה על כל פנים בשדה אין זה חשיב ככלה לחיה מן השדה.

8. פ"ט מ"ד.

9. כך פסק הר"ש סירליאו על המשנה שם, וכן הקרית ספר הלי' שמטו"י פ"ז. לדעת המלאכת שלמה למשנה שם, טעם דין 'שמור' אינו שייך כלל לכך שכלה לחיה מן השדה, אלא הוא עונש וקנס למי שמר על שדהו. לשיטתו, לא מחשבים את השמור לזמן הביעור אלא כאשר שמר את השדה גם מבני אדם, שהרי מחיות מותר לשמרו על פי הדין. (קשה לסמוך על שיטתו, שהרי רוב הראשונים סוברים שטעם האיסור משום שכלה לחיה מן השדה, וכן כתבו הרא"ש, הרמב"ם, הר"ש, מהר"א פולד"א, הר"ש סילראו, פני משה, הגר"א ועוד).

10. רמב"ם, הלי' שמטו"י פ"ז ה"ד, וכן פסק ערוך השולחן ואחרונים נוספים.

11. אות שי"ן.

12. כ"כ בחזו"א, שביעית סי' יא ס"ק ז, ובמנחת שלמה א, סי' נא אות טז. (לשיטת הסוברים שכאשר בית הדין שומר על הפירות, הם אינם נחשבים מופקרים – יש בעיה, שהרי פירות שהוחזקו אחר זמן ביעורם על מנת לאכלם – נאסרים).

13. מעדני ארץ, שביעית סי' י אות יג.

ייתכן שלדבריו החממות בימינו מוגדרות גם הן כשדה והירקות אינם מתחייבים בביעור כל זמן שיש גידולים בחממות¹⁴.

ב. אזורי הגידול והביעור

במשנה¹⁵ מבואר שהארץ מחולקת לאזורים, ולכל אזור יש זמן ביעור משלו – כאשר כלו הפירות בשדות הנמצאים בשטחיו¹⁶. כיום הפירות והירקות משונעים בין האזורים, ופעמים רבות מגיעים פירות ממין מסוים לאזור שאין בו גידולים ממין זה כלל. יש לעיין מה יהיה דין הפירות הללו. נאמר במשנה (פסחים פ"ד מ"ב):

המוליך פירות שביעית ממקום שכלו למקום שלא כלו, או ממקום שלא כלו למקום שכלו - חייב לבער.

מבואר שכאשר אדם מביא פירות למקום שפירות אלו כבר כלו לחיה מן השדה, גם כאשר באזור שהפירות גדלו בו עדיין יש פירות בשדה – חייבים לבערם. אלא שהמשנה מדברת בדיני מנהגים, היינו שהאדם מחויב לבער את הפירות על מנת שלא לפרוש מן הציבור, הנוהגים לבער פירות אלו באותו מקום. אך בימינו, כאשר כל הפירות מגיעים מאזורים שונים בארץ, קשה לומר שיש מנהג למקום לבער פירות ממין מסוים, ויש לברר מהו עיקר הדין – אימתי מתחייבים הפירות בביעור? האם כאשר כלו באזור שהם גדלו בו או כאשר הגיעו למקום שבו הפירות מן הסוג שלהם כלו מן השדה? יש הסוברים¹⁷ שחייב

14. דבריו של הגרש"א אינם מבוארים דיים. מה החילוק בין השדה לחצרות? האם משום שזה מקום הגידול העיקרי, אמרה התורה שהולכים על פיו? ואם כן, הוא הדין בגידולי חממות או שמא כוונתו שיש חצרות שבהן הפירות משתמרים יותר מאשר בשדות, שהם גדולים ומופקרים? ואם כן, בחממות ודאי הדרך להשתמר, ודינם כחצרות.

15. שביעית פ"ט מ"ב-מ"ג.

16. יש שכתבו שבימינו בטלו האזורים, וכל הארץ נחשבת לאזור ביעור אחד, ונתנו טעם לדבריהם: משום שהפירות משונעים בין כל חלקי הארץ. וטייעון זה תמוה מאוד, שהרי הדין הוא: 'כלה לחיה מן השדה'. וכן כתבו שבימינו החיות מתרוצצות יותר, ודבר זה צריך תלמוד – מניין להם. והביאו מקור מדברי שערי צדק, סי' יט סעי' ט, ולמען הסר ספק נביא את לשונו: 'ושאר כל הפירות אוכלים עד שיכלה האחרון שבג' ארצות'. ונראה שהבינו שהכוונה עד האחרון שבג' ארצות – אוכלים בכולן, ודיוק זה אינו נכון, שוודאי לא יחלוק על כל הגמרא והפוסקים בלא טעם, וודאי שכוונתו לאחרון שבכל ארץ בפני עצמה, ומביא זאת מפורשות בסעיף הבא בדין העובר ממקום למקום, משמע שמבין שיש הבדל בין המקומות.

17. כך מבואר מתוס' פסחים, שם ד"ה ממקום, שתמה על כך שהמביא ממקום שכלו למקום שלא כלו – מבער ואין חושש מפני המחלוקת, משמע שאין הביעור מן הדין אף על פי שכלו במקום גידולם, משום שמקום האכילה קובע ושם לא כלו, שאם היה הביעור מן הדין, לא הייתה המחלוקת מבטלת דין תורה. וכן כתב השו"ת מוצל מאש (ר' יעקב אלפנדרי), סי' לג, וכך נכתב בשו"ת אבני נזר, סי' תכז, ובשו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' קכב (אלא שהעירו שאם קודם שיצא ממקום הגידול התחייב בביעור – אין האיסור פוקע ממנו יותר, כדין חמץ אחר שש שעות – שנאסר). למעשה,

הביעור נקבע על פי המקום שהפירות נמצאים בו כעת, גם אם במקום שגדלו בו עדיין לא כלו מן השדה. על פי זה, כתב השו"ת 'ציץ אליעזר'¹⁸ שאתרוגים היוצאים לחוץ לארץ, חייבים בביעור מיד, משום שבחו"ל אין גידול של אתרוגים.¹⁹ והוא הדין כאשר מעבירים פירות לאזור בארץ ישראל שלא מגדלים בו גידולים ממין זה.

אמנם רבים²⁰ פוסקים שרק כאשר כלו הפירות במקום גידולם, הם חייבים בביעור, גם אם הלכו למקום אחר, ועל אף שהדעות שקולות וקשה להכריע ביניהן, נראה שנהגו למעשה כדעה זו, ולכן אין חיוב לבער את הפירות כל עוד לא כלו במקום גידולם, גם אם הגיעו לאזור שאין בו גידול ממין זה.

ג. זמן הביעור בספק

בעבר, כאשר היו האנשים אוכלים ישירות מן השדה, היו יודעים במדויק מתי כלו הפירות מן השדה והגיע זמן הביעור. כיום יש קושי בזיהוי זמן הביעור המדויק, והוא נקבע באמצעות לוחות המתפרסמים בתחילת השמיטה ובהם זמנים משוערים לזמן הביעור, שהרי מניין לנו לדעת את התאריך המדויק שבו יכלו הפירות מן השדות?

מצב זה מוביל לקושי בקיום מצוות הביעור, כיוון שעל מנת לקיימה צריך לדעת את יום הביעור המדויק, שהרי אם יפקירו את הפירות קודם שכלו הפירות מן השדה – ההפקר אינו מועיל, ולעומת זאת, אי אפשר להמתין עד שבוודאות יכלו הפירות מן השדה, שהרי אסור להמתין עד לאחר זמן הביעור²¹.

נראה שכבר בגמרא התבאר עניין זה, שהרי רב שישא בריה דרב אידי מבאר שבמקרה שמעביר במקום שלא כלו למקום שלא כלו, והתברר שכלו במקום גידולם, נחלקו התנאים, ומבואר שם שלכולי עלמא, מן הדין לא חל על הפירות דין ביעור, ומחלוקת רבי יהודה ותנא קמא היא רק אם יש להחמיר מדין מנהג. ואם כן, ברור שלמעשה מקום האכילה הוא הגורם.
18. שו"ת ציץ אליעזר, ח"ו סי' לט.

19. וכן הביאו בקובץ קרית ספר (אדר תשס"ט) בשם הגר"ש אלישיב לעניין המעביר פירות לאזור שאין בו מגידולים אלו. אלא שכאשר הפירות מגיעים במסגרת אוצר ב"ד, ממילא נחשבים הם מופקרים ומבוערים, ואיכא רק נ"מ לקולא שאין צורך לבערם יותר. אכן, לשיטתם יש להקפיד לכאורה אם קונה פירות באזור מסוים שיש בו מן הגידולים הנ"ל, שאם מעביר למקום שאין מהם – יתחייב בביעור מיד.

20. כך כתב בפשטות קרית ספר, ה"ל שמטו"י פ"ז, וכמו כן הגבורות ארי, תענית ו ע"א. וכ"כ שו"ת נשמת חיים (ברלין) סי' קטו, וכ"כ החזו"א, פסחים סי' קכד ס"ק נב, וכן בערוך השולחן העתיד, סי' כז ס"ק יט (וכך דייק המנח"י מרש"י שם בד"ה ולית, שמסביר שאם ייקח אדם שגר במקום שכלו פירות אלו ממקום שלא כלו ויביאם למקומו, יהיה מותר לו לאכול, אך רש"י עצמו אמר זאת רק בשלב השאלה על רבי יהודה, ולא ברור שכך אמר למעשה).

21. כך פשט הגמ' והאחרונים. חשוב להביא את דברי הגר"ש אויערבך שנכתבו בנושא זה (קכ"ג י'): 'לולא דמסתפינא הייתי אומר (לא כמקובל) שזמן הביעור מתחיל מאותו הזמן שהפירות נתמעטו

למצב זה נתנו הפוסקים שלושה פתרונות:

א. הגרש"ז אויערבך²² כתב שיש להפקיר את הפירות בתחילת הזמן שבו ייתכן שכלו מן השדה ולהשאירם מופקרים מחוץ לביתו עד תום הזמן שבו ודאי כלו מן השדה. וכן כתב ביספר השמיטה!²³

ב. ה'חזון איש'²⁴ כתב שאפשר להפקיר את הפירות ולזכות בהם מיד, אך יש להפקירם בכל יום עד שיצא הספק מלבו וידע בוודאות שכלו הפירות מן השדה.²⁵

ג. הגר"מ אליהו²⁶ והגר"ש אלישיב²⁷ הציעו שבתחילת הזמן שבו יש ספק שמא כלו הפירות מן השדה יפקירם ויכניסם לביתו על תנאי שאינו מתכוון לזכות בהם, וייתן מפתח לשכנו שיוכל להיכנס ולקחת מהם בכל זמן שירצה, וכך הפירות יישארו מופקרים עד שיהיה בטוח שכלו מן השדות.

למעשה, במשנה הובאו זמני הביעור לכמה פירות – זיתים בחג השבועות; תאנים בחג החנוכה; ענבים בפסח ותמרים בפורים. בפירות אחרים קשה מאוד לדעת את זמן הביעור המדויק, וצריך לשער את זמן הספק ולנהוג על פי אחת מן העצות שנאמרו לעיל.

הרבה ועומדים להיות כלים מחיה אשר בשדה, וכל אותה תקופה נחשבת לזמן הביעור אלא שנמשכת ונגמרת עד לאחר שכבר כלו לגמרי ואז הם גם נאסרים באכילה ותו לא מהני הפקר, ולפי מה דנקטינן כהרמב"ן [ירוש פר' בהר] נראה דעיקר כוונת התורה או של חכמים היינו דגם מי שכבר זכה בפירות שהם הפקר משום מצות תשמטנה ונטשתה והרי הם ממש ממון שלו מ"מ עדיין הוא מצווה לא להחזיק בהם כשלו רק עד זמן הביעור ואז צריכים שוב פעם להפקירם אפי' רק בפני ג' אוהבים או אפי' להשליך אותם לשעה פורתא לאחר שכלה רגל מהשוק, ומחזיר אותם בכך לאותו ההפקר שהיו קודם במחובר ושפיר יכול אח"כ לחזור מיד ולזכות בהם, אך הפקר זה מועיל רק עד לאחר שכלה ממש לחיה שבשדה, והזמנים שנזכרו בש"ס עד פסח ועצרת כו' היינו הסיום אשר מאז והלאה כבר נאסרים אבל הזמן שיכולים לבער שפיר נמשך זמן ארוך. למעשה סיים הגרש"ז "ומ"מ עדיין צ"ע רב".

22. מנחת שלמה א, סי' נא אות יח.

23. ספר השמיטה פרק ט סעי' יב. הגרש"ז שם הסביר שגם בימי קדם לא היה אפשרי לזהות את היום המדויק שבו כלה לחיה מן השדה, והיו צריכים להשאיר את הפירות מופקרים עד תום זמן הספק. ומה שמבואר בירושלמי, פ"ט ה"ד, שמפקיר וזוכה מיד, הכוונה דווקא כאשר כבר עבר זמן הביעור.

24. חזון איש, סדר השביעית אות ה.

25. לדעתו מבואר שאין מקום לחשוש שמא באמצע היום כלו הפירות מן השדה, אלא די בכך שמפקיר בכל יום.

26. כך הובא בספרו מאמר מרדכי, שביעית פרק כא סעי' יד. (וראה שם שהתייחס לתאריכים הרשומים בלוחות השביעית כאילו הם זמני ביעור ודאיים, ואיני מבין מדוע).

27. כך הובא בס' משפטי ארץ פרק לא סעי' ט.